

Een onhoudbare scheiding

Op zoek naar bruggen tussen
kunst en politiek

George Lawson De in Nederland ver door-
gevoerde scheiding tussen kunst en politiek
oogst in landen als Duitsland of Frankrijk
de nodige verbazing, zo ondervond voormalig
Nederlands cultureel attaché in Berlijn
George Lawson. De recente gebeurtenissen
in ons land dwingen ons om op zoek te gaan
naar nieuwe verbindingswegen tussen kunst
en politiek

Theo van Gogh was een van die kunstenaars die zich in het politieke debat niet onbetuigd hebben gelaten, en hij heeft dat met de dood moeten bekopen. De nasleep van de moord op Van Gogh maakt duidelijk in welke alarmerende toestand wij als land zijn beland als het gaat om de geestelijke fundamenteën waar onze samenleving al eeuwenlang op rust. In het debat over onze toekomst hebben wij de kunst als spiegel van wie wij zijn, wat we willen en waartoe wij in staat zijn dan ook meer dan ooit nodig.

Mijn ervaring als Nederlands cultureel attaché in Berlijn heeft mij nog eens doen beseffen wat voor een uitzonderlijk land Nederland is wat betreft de verhouding tussen politiek en kunst. Nergens ter wereld wordt een zo principiële scheiding aangebracht tussen beide domeinen als in Nederland. Dat heeft ons een kunstbeleid opgeleverd dat tot ver over onze landsgrenzen bewondering oogst. En het heeft geleid tot een bloeiend, zeer divers en kwalita-

tief hoogwaardig kunstleven dat weinig kansen mist om zich ook internationaal met de besten te meten. Maar er zijn ook kanttekeningen bij die scheiding te plaatsen.

Kritische observaties

Mijn eerste observatie is dat in Duitsland – net als in Frankrijk – alles politiek is. In Duitsland zijn confrontatie en permanente strijd om de macht de normale toestand. Niet alleen in de parlementaire politiek, maar in het gehele maatschappelijke en openbare leven – en dus ook in de intellectuele en culturele arena. Dit soort landen lijkt in een permanente staat van debat te verkeren. Een debat dat niet gevoerd wordt om het ergens over eens te worden of iets concreets te bereiken, maar om principes, tegengestelde standpunten en belangen zo breed mogelijk uit te meten. Nederland is daarentegen een land van overleggen, vergaderen en vele naast elkaar bestaande en gerespecteerde

individuele waarheden. In communicatie met elkaar stemmen wij voortdurend onze gedachten op elkaar af. Wij kunnen niet leven met disharmonie; dat is ook de hoofdreden van de huidige onvrede. Elders in de wereld vindt men conflict, confrontatie en de strijd om de macht ook niet prettig, maar veel meer dan bij ons wordt dat als een onontkoombaar onderdeel van de *condition humaine* beschouwd. In landen als Duitsland en Frankrijk bestaat maar één waarheid. Daarom is niets vanzelfsprekend, wordt niets zomaar voor waar aangenomen, is niets onverschillig; doet het ertoe wat iemand zegt of doet. En dat geldt ook en misschien wel bij uitstek in de wereld van de kunst.

Dat brengt mij bij mijn tweede observatie: in landen als Duitsland en Frankrijk zijn kunst en politiek van oudsher veel meer en veel vanzelfsprekender met elkaar verstrengeld dan in Nederland. De verhouding tussen kunst en politiek is principieel niet minder gecompliceerd en gevoelig dan bij ons. Maar de historische ontwikkeling in dit soort absolutistische landen, waarin de kunst zich ontwikkelde in een nauwe relatie met de heersende politieke machten, zelfs een wapen vormde in de strijd om macht en prestige, is nog goed zichtbaar in de volwassenheid en het politiek realisme waarmee men met deze dilemma's omgaat. Wanneer het gewone publiek in Duitsland wil weten wat er in Nederland aan de hand is, vraagt men dat niet aan een Nederlandse politicus, maar aan Harry Mulisch of aan Leon de Winter. Voor morele dilemma's moet je in Duitsland bij filosofen en kunstenaars zijn. Dat maakt ook de kunstwereld in dit soort landen tot een politieke arena. Een arena die zich door een bovengemiddeld politiek engagement op talloze manieren verbonden weet met de wereld van de macht. En omgekeerd bemoeit de politiek zich stevig met de kunst. Het is niet ongebruikelijk om als politicus openlijk stelling te nemen bij artistieke benoemingen of kwesties

die gaan over de inhoud en kwaliteit van kunst. De Nederlandse gedachte om politiek en kunst principieel te scheiden en de gezaghebbende meningsvorming over kunst geheel over te laten aan een college van onafhankelijke deskundigen wordt door Duitse cultuurprofessionals dan ook even intrigerend als volstrekt onuitvoerbaar geacht. Politieke onafhankelijkheid bestaat niet, vinden zij; als het wel bestaat, heeft het geen macht en wordt meteen door de mensen die wel macht hebben aan stukken gescheurd.

Dat leidt tot een derde observatie, een die over Nederland gaat. Het was mij in Berlijn niet ontgaan hoe moeilijk Nederland het met zichzelf had. 'Het is even niet meer leuk in Nederland', zeiden vrijwel alle Nederlanders die mij in Duitsland kwamen opzoeken, en ik werd al snel gewaar hoeveel ongemak achter dit eufemisme school. De moord op Pim Fortuyn heeft indertijd het beeld van het vreedzame en tolerante Nederland in het buitenland aan gruzelementen geslagen. 'Nederland heeft zijn onschuld verloren', was de boodschap die de Duitse kranten aan hun lezers voorhielden – een boodschap die zij overigens op hun beurt weer aan een interview met Harry Mulisch ontleenden. Een andere veelgehoorde reactie in het buitenland was '*welcome to the real world*'. Meestal gevolgd door commentaren van goed in Nederland ingevoerde Duitse correspondenten dat het 'vreedzame en tolerante Nederland' toch altijd al meer mythe dan werkelijkheid was. En dan volgde recent de moord op Theo van Gogh.

Wij leven in een tijd waarin ongelooflijk veel aan de hand is: toenemende geopolitieke instabiliteit, een dreigende kloof tussen islam en christendom en de verrassende herontdekking van het Amerika van Bush. Voorts is er het enorme project Europa, waarover we wel optimistisch zijn, maar waarvan we de winst- en verliesrekening ook niet met zekerheid kunnen voorspellen. Er is een directe relatie tussen al

deze onderwerpen en onze nationale discussies over integratie en veiligheid. Onderwerpen die zo ingewikkeld en veelomvattend zijn, dat zij dringend verheldering behoeven en tot menselijke proporties moeten worden teruggebracht. Daarbij is de cultuur meer dan ooit nodig.

Nieuw cultuurbeleid

Daarmee ben ik bij mijn vierde waarneming, die betreft het Nederlandse cultuurbeleid. Ook hier lijken we het steeds ongemakkelijker met onszelf te hebben. Dat is elke vier jaar wel een beetje het geval, maar deze keer lijkt het menens te zijn. Niet voor niets heeft staatssecretaris Van der Laan ons een discussie over een nieuwe opzet van het Nederlandse cultuurbeleid in het vooruitzicht gesteld. En als de voortekenen ons niet bedriegen, zal die discussie zich ook uitstrekken over de fundamenten van dit beleid.

Wie een tijdje weg is uit Nederland, valt wat dat cultuurbeleid betreft een aantal dingen op. In de eerste plaats een soort ondraaglijke lichtheid van het Nederlandse cultuurpolitieke bestaan. Cultuur lijkt in Nederland vooral in het teken te staan van uitgaan en vrije tijd. Zo ongeveer op dezelfde hoogte als sport of postzegels verzamelen. Aan cultuur wordt een lager soorte-

lijk gewicht toegekend dan goed is voor een zichzelf respecterende beschaving. Een cultuurpolitiek debat in Nederland mondt niet voor niets vrijwel altijd uit in een debat over de legitimatie van het cultuurbeleid. Elke keer moeten we er elkaar kennelijk weer van overtuigen dat kunst belangrijk is en waarom. En als we het niet over de legitimatie hebben, dan hebben we het over geld en de verdeling daarvan.

Cultuur lijkt in Nederland op dezelfde hoogte te staan als sport of postzegels verzamelen

Beleidstechnisch is het systeem steeds perfecter geworden. Elke ronde opnieuw worden – als reactie op de almaar toenemende onvrede – allerlei toeters en bellen aan het systeem gehangen om het allemaal nog weer wat zorgvuldiger te maken. Daardoor is de cultuurnota ongewild uitgegroeid tot een meedogenloze, vrijwel onaantastbare top-down sorteermachine. Door de enorm gegroeide omvang en professionaliteit van de besluitvormingsoperatie zijn voor de individuele culturele instelling de transparantie en beïnvloedbaarheid goeddeels verloren gegaan. Bijna twee jaar lang is iedereen met iedereen in concurrentie, en het initiatief in de ideeënvorming ligt volledig bij de overheid. De relatie tussen politieke uitgangspunten en geldverdeling is bestuurlijk gezien volstrekt logisch, maar zorgt intussen wel voor een door en door defensieve atmosfeer waarin het inhoudelijke culturele debat slecht van de grond komt.

Ons systeem heeft de politiek op goede gronden uit de kunst gebannen. Het zou heel goed kunnen zijn dat we daarmee misschien nog iets anders hebben bereikt. We hebben de kunst daarmee mogelijk ook te veel in zichzelf opgesloten en haar haar politieke relevantie ontnomen; wij hebben de kunst daarmee mogelijk te onbelangrijk gemaakt. De droom van Thorbecke lijkt zo langzamerhand in een nachtmerrie ontaard.

Vrijheid en durf

In het buitenland is veel waardering voor onze kunst. De conceptuele benadering waarin de dingen op een verrassende en vaak humorvolle manier op hun kop worden gezet en de opvallend persoonlijke en alledaagse onderwerpen getuigen van een vrijheid en durf die men zich in eigen land meent niet te kunnen permitteren.

Nederland kent een heel vrije cultuur, nog meer dan elders is de individuele vrijheid van kunstenaars volledig. Nog minder geplaagd door theorie, traditie, deskundigen. Een artistiek leider in Duitsland zal zich n et iets langer dan een artistiek leider van een Nederlandse kunstinstelling gewoon is, afvragen of hij zich een bepaalde opvatting wel kan permitteren. De normen over wat je wel of niet kunt doen, zijn nauwer en de plicht tot verantwoording is strenger. Maar naast de waardering is ook kritiek op de Nederlandse kunst te beluisteren. ‘Goed gemaakt, maar waar gaat dit eigenlijk allemaal nog over?’ is een vraag die ik in Duitsland een paar keer te veel heb gehoord.

Mijn vijfde en laatste observatie betreft het internationaal cultuurbeleid van Nederland. Dit internationale cultuurbeleid is een nauwgezette spiegel van het nationale cultuurbeleid, en is primair gericht op de ambities en de belangen van het Nederlandse kunstleven. Geen bedilzucht van de politiek, maar ruimhartige ondersteuning van de plannen van kunstinstellingen en kunstenaars met als

belangrijkste criterium de kwaliteit. Dat is opmerkelijk, omdat de ministeries van Cultuur en van Buitenlandse Zaken gezamenlijk verantwoordelijk zijn, en er in het Nederland van Thorbecke een duidelijke spanning zit tussen de belangen van de kunst en de bredere belangen van ons land in de buitenlandse politiek – een spanning die lange tijd een vruchtbare samenwerking tussen beide ministeries in de weg heeft gestaan. Nederland heeft sinds enige tijd in dat mogelijke belangenconflict duidelijk voor de kunst gekozen en neemt daarmee een uitzonderingspositie in. Vrijwel alle andere landen hanteren over het algemeen een brede definitie van cultuur, zo bleek laatst op een conferentie in Berlijn. In Nederland praten we als we het over internationaal cultuurbeleid hebben primair over kunst en cultureel erfgoed; andere landen praten niet alleen over kunst, maar ook over de geestelijke en culturele waarden die ze in het buitenland willen uitdragen.

En dat niet alleen: ook de doelstellingen zijn elders in Europa breder. Waar wij het in de eerste plaats hebben over de vraag hoe we onze aanwezigheid binnen de internationale kunsttop kunnen versterken, gaat het in andere landen veel vaker ook over politieke onderwerpen. Neem Duitsland: daar staat internationale culturele samenwerking gelijk aan conflictpreventie, aan het voorkomen van oorlog. Een aantal weken geleden nog bracht bondskanselier Schr oder een bezoek aan India, Vietnam, Pakistan en Afghanistan met als belangrijkste boodschap dat het internationale terrorisme de wereld onzekerder heeft gemaakt en dat de Duitse regering in de strijd daartegen vooral inzet op de versterking van de culturele samenwerking; op de intensivering van de dialoog tussen de culturen.

Scène uit *Nu* van Annette Speelt.
Fotograaf: Ben van Duin

Op een andere planeet

Maar niet alleen Duitsland maakt dat de Nederlandse cultureel attaché zich met zijn instructies op een andere planeet waant. Bij andere landen gaat het bij hun internationale cultuurbeleid natuurlijk ook over kunst en over hun internationale reputatie daarbinnen, maar men waakt er zorgvuldig voor daarbij alles op een hoop te gooien. Voor hen is de wereld van het internationale cultuurbeleid ook de wereld van het politieke idealisme, van de universele humanitaire waarden, van het geloof in de dialoog over culturele waarden. De wereld waar de actuele politieke agenda van een land zijn vertaling vindt in cultuurpolitieke ideeënvorming en daaruit voortvloeiende internationale culturele activiteiten.

Meer dan voor Nederland staat internationaal cultuurbeleid voor andere landen ook nog eens voor de wereld van het nationale culturele zelfbewustzijn, van de culturele diplomatie,

van het gekend en erkend willen worden, van culturele bruggenhoofden in andere landen in de vorm van culturele instituten of culturele afdelingen op ambassades; kortom de wereld van het internationale beeld van een land dat maakt dat men een land in een ander land in al zijn nuances en tegenstrijdigheden ook echt kan leren kennen.

En dan zijn er tot slot nog de werelden waar politiek en kunst samenkomen. Waar de politiek niet zonder de kunst kan en de kunst de politiek niet kan ontlopen. En het behoeft ons – gelet op het Nederlandse ongemak tussen kunst en politiek – niet te verbazen dat Nederland in deze werelden een minder sterke speler is dan in de wereld van de internationale kunst-professie. En dat is jammer voor een land dat zulke goede kunst voortbrengt en daarmee over een des te indringender spiegel van zijn nationale werkelijkheid beschikt.

Nieuwe wegen

Het Duitse model is intrigerend, maar natuurlijk niet iets waar wij in Nederland diep naar verlangen. Het zou ook niet werken. Duitsland is echt een ander land. Dat neemt niet weg dat het goed zou zijn wanneer we weer wat meer oog kregen voor het feit dat kunst ook een politieke dimensie heeft. Dat de kwaliteit weliswaar maatgevend is voor de zeggingskracht, maar dat dat niet het enige is waar het bij de kunst om kan gaan. De opeenvolgende debatten over de Cultuurnota laten zien dat we de grenzen van de nauwgezetheid waarmee we het kwaliteitscriterium hanteren zo langzamerhand wel bereikt hebben. In onze discussies over het kunstbeleid van de toekomst zou ik dan eerder willen pleiten voor het leggen van nieuwe verbindingswegen tussen kunst en politiek dan voor een verdere vervolmaking van de nu bestaande scheiding.

Een van die verbindingswegen is van oudsher de Raad voor Cultuur. In de huidige situatie is deze Raad meegezogen in het systeem. De Raad was na de oorlog, in de tijd van Jan Kassies, het geweten van de culturele wereld en ontleende zijn maatschappelijke prestige onder andere aan het feit dat ook kunstenaars in het verzet hadden gezeten. De Raad gaf lange tijd met

integriteit en onafhankelijkheid stem aan de kunst in de maatschappij. De rol die de Raad in het huidige cultuurpolitieke systeem moet spelen, heeft hem evenwel volledig op het gouvernementele speelveld doen belanden. Tussen departement en Raad is op het oog niet veel verschil meer. De Raad, zo vindt men in de kunstsector, is niet meer 'van ons', geen vertolker van wat er in de kunsten leeft. De sessies die de Raad in de afgelopen periode heeft

Als het om een begrip als nationale culturele identiteit gaat, draait de kunstwereld zich uit verlegenheid al snel om

georganiseerd met mensen uit het veld, hebben duidelijk gemaakt dat men de Raad in die rol zeer mist.

Zo zou het bijvoorbeeld helemaal niet verkeerd zijn geweest wanneer niet alleen de Onderwijsraad, maar ook de Raad voor Cultuur zich had uitgesproken over een heikel thema als de Nederlandse culturele identiteit. De hele samenleving is koortsachtig op zoek naar een antwoord op de vraag wat ons bindt, naar wat we van ons historisch erfgoed per se willen doorgeven aan onze kinderen en aan de nieuwkomers in onze samenleving. Als het om een begrip als nationale culturele identiteit gaat, draait de kunstwereld zich uit verlegenheid al snel om. Of we stellen enigszins trots vast dat we geen nationale identiteit hebben en verklaren ons tot kosmopolieten – een manier van denken die door buitenlanders soms met verbijstering wordt gevolgd. Maar of het onderwerp culturele identiteit nu zinnig te noemen

George Lawson

was van 2000 tot 2004 cultureel
attaché van Nederland in Berlijn
en is nu directeur van de Stichting
Internationale Culturele Activiteiten
(SICA)

is of onzinnig: het spéélt en behoeft meer verheldering dan een botte ontkenning. Juist vanuit de kunst en cultuur.

Een grondige afslanking van de huidige systematiek zou meer rust en ruimte geven voor een eigen rol in het maatschappelijke debat. Door bijvoorbeeld meer subsidiekracht bij de fondsen te leggen en niet elke instelling elke vier jaar te beoordelen. We moeten ophouden alles in een grote vierjaarlijks *big bang* te stoppen. Om de zoveel tijd zou een aparte nota beeldende kunsten of theater kunnen verschijnen, die aanzet tot een dieper maatschappelijk debat over de afzonderlijke kunstdisciplines. Wat je in het huidige debat mist, zijn vragen als ‘waar gaat het heen met het theater of de beeldende kunst?’ of: ‘Wat kunnen wij de samenleving meegeven?’ In een dergelijk debat zou de Raad voor Cultuur initiatiefnemer moeten zijn in plaats van slechts adviseur.

Dat zoeken naar nieuwe verbindingswegen geldt ook voor ons internationale cultuurbeleid. Wat goed is in Nederland is niet automatisch goed in het buitenland. Ook hier pleit ik ervoor om onze koudwatervrees opzij te zetten en tot nieuwe vruchtbare verbindingen te komen tussen politiek en kunst. Een theaterfestival als *Thinking Forward*, in samenwerking met de nieuwe lidstaten van de EU, is een goed voorbeeld van een dergelijke verbinding.

Maar ook na het voorzitterschap zal Nederland zich moeten verhouden tot de culturele dimensie, tot de ziel van Europa. Zoals we bijvoorbeeld onze cultuurpolitieke houding zullen moeten bepalen tot de razendsnelle opkomst van supermacht China, tot de ontwikkelingen in de islam in eigen land, in de rest van Europa en in de zogenoemde islamitische landen, tot het gevaar van het ontstaan van een Fort Europa en tot mogelijke nieuwe culturele breukvlakken als gevolg van de oorlog tegen het terrorisme. En zoals we ons ten slotte ook zullen moeten blijven afvragen of we behalve in het kunst-

circuit ook voldoende slagvaardig zijn, voldoende opgemerkt worden, voldoende gekend en erkend worden als het gaat om onze dagelijkse culturele aanwezigheid in andere landen, om ons bestaan in de harten en hoofden van onze buitenlandse medeburgers.

En helemaal tot slot: Thorbecke zei dat kunst geen zaak is voor de politiek. Dat moge zo zijn, maar dat betekent niet dat politiek geen zaak voor de kunst is.

Dit artikel is een bewerking van de lezing die George Lawson hield ter gelegenheid van de opening van het festival *Paradise Regained* in de Utrechtse Schouwburg, op donderdag 4 november 2004